

RÄTTEN

MAKTEN, RÄTTVISAN OCH RÄTTFÄRDIGHETEN

Av docenten SVEN EDVARD RODHE, Lund

I STORMIGA tider blir frågan om rätten mer närgången och oroande än annars. Blodiga, världsomfattande konflikter, plötsliga och vådliga omvälvningar, hotet som vilar över alla, ingripande i det vardagliga arbetet, och som inte blott riktar sig mot invant självklara livsvillkor utan mot livet självt — allt detta driver fram frågan om rätten och gör den till ett angeläget problem. Det gäller inte bara vad som är rätt och vad som strider mot rätten. Förvisso bringa oroliga omstörtningstider stor oklarhet och förvirring i detta hänseende. Men osäkerheten om vad som är rätt och vad som är rättsstridigt vidgar sig. Den griper djupare, och meningen i själva frågan efter vad som är rätt blir ifrågasatt. Talet om rätten synes fåfängligt och meningslöst, när vad den enskilde anser vara hans enkla rätt hänsynslöst trampas under fötterna, och när det ena folket efter det andra, förgäves vädjande till rätten, underkuvas av den starkare fienden. Och inte bara tillfälligtvis förefalla rättens lagar bringas till tystnad mellan vapnen. Den fördomsfria, verklighetstrogha betraktelsen synes inte ha någon anledning att någonsin räkna med rätten annat än som den dräkt, med vilken makten i lugna tider pryder sig. När tiderna bli hårda och upprörda avkastas prydnaderna, och rätten framträder i sin verkliga sanna gestalt, såsom makt.

Är rätt makt? Frågan tillhör inte dem som låta sig besvaras med ett enkelt och entydigt ja eller nej. Rätten är inte någon enkel företeelse, utan dess natur är sammansatt och invecklad. Rätten uppgår inte i makten, men ej heller är rätten något som står makten emot. Rätt och makt äro ej varandras motsatser, utan hänga på det närmaste samman.

Makten är oundgänglig för rätten och väsentlig för den. De rättsregler som inte faktiskt genomföras äro inte några verkliga rättsregler. Endast de lagar som faktiskt efterföljas och spela en roll i verklighetssammanhanget bilda den riktiga och gällande

rätten. Och kan det inte konstateras vad som är rätt, måste det bestämmas vad som skall vara rätt, och försåvitt det skall vara rätt måste det också genomdrivas. Denna rättens positivitet, vars omedelbara uttryck är den för rätten utmärkande rättssäkerheten, förutsätter makt. Den som har makt att genomdriva och vidmakthålla sina idéer, sina principer, sina regler, inom ett mindre eller större socialt sammanhang har i och med denna sin maktutövning uppfyllt det första villkoret för att hans regler skola utgöra rätten. Positiviteten, denna rättens fundamentala bestämning, vilar på hans makt. Det är han som dikterar lagarna och som garanterar rättssäkerheten, 'lugnet och ordningen i landet'. I förhållande till den som misslyckas i sin maktutövning, den underlägsne, den svage, har han alltid och ofrånkomligen rätt. Står den svagare emot den starkes lagar, handlar han i strid mot rätten och rubbar rättssäkerheten. Den som reser sig upp mot det rådande rättsystemet handlar alltid rättsstridigt. Han handlar ju emot gällande rätt och sätter lag och rätt på spel. »Var och en vare underdånig den överhet som han har över sig. Ty ingen överhet finnes som icke är av Gud; all överhet som finnes är förordnad av Gud. Därför, den som sätter sig upp mot överheten, han står emot vad Gud har förordnat; men de som stå emot detta, de skola få sin dom», skriver aposteln Paulus. Och i enlighet med en liknande uppfattning vägrade Sokrates att fly från fängelset för att undvika det dödsstraff som av domstolen blivit honom tillmätt. »Har du kanske för avsikt», låter Platon lagarna och statens myndigheter säga till honom, »att genom denna din gärning — din flykt — fördärva oss, lagarna och hela staten, så vitt som på dig beror? Eller menar du, att staten verkligen kan bestå, att den ej kastas rent över ända, då domstolarnas utslag bli ogiltiga, då enskilda personer upphäva och tillintetgöra dem?» Men revolutionären som genom sitt rättsstridiga handlingssätt lyckas rycka till sig makten och bevisar sin styrka genom att inta och behålla den dominerande maktpositionen från vilken han kan genomdriva sina bestämmelser, får icke desto mindre rätten på sin sida. Den störtade samhällsordningen, det krossade systemet av lagar och förordningar, är inte längre rätt. Dess positivitet, dess faktiska genomförande som upprätthållit rättssäkerheten, har genom revolutionen gjorts om intet, och därmed är det inte mera gällande, verklig rätt. En ny makthavare eller överhet har trätt fram med ett nytt rättsystem, en ny positiv rätt, under vilkens dom den gamla rätten och dess anhängare falla. Rättens positivitet ingår i rättens eget

begrepp och förutsätter makt. Makten är en ofrånkomlig förutsättning för rätten.

I sammanställningen makt och rätt tänker man beträffande makten gärna på våld och yttre tvång, på militär och polis, på vapen och fängelser. Och visserligen ha sådana faktorer stor betydelse vid rätten. Knappast skulle ett rättssystem kunna äga bestånd, näppeligen skulle lagar kunna genomföras och vidmakthållas, rätten skulle inte vara möjlig, om inte maktutövning i form av yttre tvång låge bakom rätten och tillförsäkrade den dess positivitet. Rättens bud skola genomföras i en alltför motspänstig materia, människorna och deras fria handlande, för att någonsin våldet skulle tänkas kunna bli överflödigt. Utan det hårda maktspråket skulle rätten göras om intet. »Överheten bär inte svärdet förgäves.» Men det är förfelat att vid rätt och makt och makten som en rättens förutsättning endast räkna med våld och yttre tvång. Den makt som rätten förutsätter är inte blott det yttre tvånget. Våldet räcker inte till som en förutsättning för rätten och dess genomförande. Väl kan ett rättssystem genomdrivas med våld och även till någon tid upprätthållas genom blotta tvångsåtgärder. Men här gäller ordet, att vad våldet må skapa är vanskligt och kort. Den rätt som blott vilar på våldet är förvisso rätt, men är blott en tillfällig företeelse. Den genom tiderna bestående och sig långsamt förändrande rätten vilar på en säkrare grund, och skapas den än genom våldet eller förnyas därav kan den inte i längden bestå utan denna grund. Rätten såsom den föreligger i folken och länderna stödjer sig på ett maktspråk som är mildare och starkare än det brutala våldets maktspråk. Den stödjer sig på den maktfaktor som var och en enskild erfar och erkänner när han i det sammanhang han står känner sig ensam inför de många andra och det myckna andra som inte är han själv. Var och en står inställd i sitt bestämda sammanhang, han står i en mångfald förhållanden till sin omvärld, och även bortsett från allt våld framträder denna för honom som en maktfaktor, av vilken han i många och väsentliga avseenden påverkas och behärskas. Över var och en vilar i större eller mindre grad omvärldens tryck och framför allt det sociala sammanhangets tyngd, såsom det tar sig uttryck i en relativt enhetlig och relativt stabil offentlig mening. Bland dess dunkla särdrag kan man i varje tid urskilja rösterna från bestämda auktoriteter, som i tal och skrift, i propaganda och predikan med makt och myndighet göra sina åsikter gällande. Också andra röster göra sig förnimbara däri, mindre högljudda

men inte mindre inflytelserika. Lika stor makt som dagsprofeterna, som ropa och skria på gatorna, ha förvisso de som mer fördolt och förborgat gå i sin dagliga gärning och i trofasthet utbreda rätten bland folken. Ingen är så själv tillräcklig att han undgår att påverkas av dessa krafter från det som har större makt än han själv. Det fulla oberoendet och den absoluta självständigheten når ingen, hur frigjord han än må tro sig vara. Och långt starkare och mer ingripande än våldets tillfälliga herravälde är denna mindre påtagliga men oavbrutna makt över människorna och människornas sinnen, och den ger åt rätten en säkrare grund än någonsin yttre tvång kan ge.

Det yttersta fästet för den för rätten nödvändiga makten finner man dock först om man går ännu ett steg längre. Rätten, rättens bestånd och rättssäkerheten ha sin slutliga förankring i den makt som vilar på överenskommelse, övertygelse och erkännande. Rätten tryggas inte slutgiltigt förrän tvånget bytes i övertygelse, förrän människorna betrakta överheten och lagen såsom Sokrates eller Paulus betraktade dem. Erfarenheten visar också att makten bakom rätten alltid vilar på överenskommelse och erkännande, men även att den aldrig vilar på ett allmänt erkännande ens i ett litet begränsat sammanhang, en stat, utan där blott på en grupp som möjligen utgör majoriteten. Långt mindre existerar en sådan allmän samstämmighet som skulle kunna skapa en överstatlig myndighet, grundande en överstatlig rätt. Inre och yttre tvång och ytterst våldet kunna svårligen göras överflödiga, vare sig i det enskilda folket eller folken emellan.

Makten bakom rätten kan sålunda ta sig många former av vilka det handgripliga våldet blott är en. Alltför lätt tar man fasta blott på våldet och sätter så rätten och makten i motsatsförhållande till varandra, varigenom rätten blir obegriplig och tanken förlorar sig i världsfrämmande spekulationer om en av all makt oberoende 'evig rätt'. Men makten vid rätten utgöres ej blott av våldet, och alltid förutsättes vid rätten makt som betingar rättens positivet och grundar rättssäkerheten. När rätt står emot makt är det den ene makthavaren som står emot den andra, den ena makten eller formen av makt mot den andra.

Emellertid är det inte bara en felaktig och överdriven föreställning om våldets betydelse som föranleder, att makt och rätt sättas emot varandra. I motsättningen kan man även spåra en sanning, en befogad opposition mot den uppfattning som identifierar makt och rätt. Makt och rätt äro inte varandras motsatser, men de äro

ej heller ett och detsamma. Genomdrivas och efterföljas inte lagarna, äro de inte längre rätt. Positiviteten är för rätten ofrånkomlig. Men positiviteten är inte rättens enda bestämning, den uttömmar inte rättsbegreppet. Det finns mycket som genomdrives med våld och maktspråk, utan att det därför är rätt. Det finns många lagar, påbud och bestämmelser som erkännas och efterlevas, som äro positiva, utan att de därför utgöra rätten och utan att ett brott mot dem är en rättsstridig handling. Naturlagarna, logikens lagar, moralens lagar, de lagar som seder och moder diktera och som den enskilde mer eller mindre frivilligt underkastar sig; dessa lagar, hur skilda de än må vara och vad deras karaktär av att vara lagar än må betyda, äro i varje fall inte rättens lagar. Och även om gränserna framför allt mellan vad seden, moralen och rätten påbjuda kunna vara flytande och dessa skilda arter av 'lagar' ofta nära sammanhänga, äro likväl inte gränserna mellan själva betydelsen av rätt och betydelsen av t. ex. moral eller sed flytande, annat än för den som på den oklara tankens väg förlorat sig i begreppsförvirringens träsk. Rätt har en självständig betydelse, den betyder något annat än makt, natur, moral, seder och moder. Rättens lagar äro vissa lagar, på visst sätt bestämda eller kvalificerade normer. Den positiva rätten och rättssäkerheten är positiviteten av något alldeles bestämt och från allt annat skilt, nämligen just det rättsligt kvalificerade. En lag är inte rättslig emedan den faktiskt genomföres eller faktiskt genomdrives, utan när — och visserligen först när — den faktiskt genomföres emedan den är rättvis.

Den rättsliga kvalifikationen är rättvisan, vilket särskilt karakteristiskt kommer till uttryck i straffet, som till sin natur är vedergällning. Rättvisa betyder likhet, det betyder att var och en behandlas efter förtjänst, att det som är lika behandlas på samma sätt och det som är olika behandlas på olika sätt, att den som handlat mot givna bestämmelser straffas, vedergälles, och att den som gjort sig förtjänt därav såsom vedergällning får sin belöning. Detta, rättvisan, likheten, vedergällningen, är rättens specifika bestämning. Det är den allmänna bestämning som utmärker all rätt och oförändrad består hos de skilda rättssystemen under deras faktiska utveckling och växling. Rättvisan är den allmänna princip som varje särskilt positivt rättssystem exemplifierar i den konkreta, aktuella verkligheten. Den utgör rättens själva oföränderliga väsen.

För den av ovidkommande synpunkter oförvillade betraktelsen

står det utan vidare klart att rättvisa och vedergällning äro grundläggande för rätten: talar man överhuvud om rätt och straff, så talar man om rättvisa och vedergällning, och bortser man från rättvisan, förlorar talet om rätten sin innebörd. Likväl, hur självklara rättvisa och vedergällning vid rätten än äro, kunna de dock samtidigt förefalla obefogade eller oriktiga. Vedergällningen kan förefalla som ett uttryck för primitiva instinkter och som en barbarisk kvarleva från en gången tid, då regeln 'öga för öga, tand för tand' gällde; rättvisan kan förefalla som en världsfrämmande dröm, antingen om ett svunnet naturtillstånd, där alla voro varandras jämlikar, eller om ett framtida lyckorike mot vilket utvecklingen skulle gå och i vilket rättvisan bleve fulländad i en fullkomlig jämlikhet. Dyliga synpunkter som ofta framträda i spekulationer över rätten utgöra vittnesbörd om att rättvisans och vedergällningens betydelse vid rätten och straffet klart måste fastställas.

Idén om rättvisan, tanken på lika för lika, är rättsbegreppets specifika bestämning, men det är en allmän bestämning som lika litet som positiviteten uttömmar rättens begrepp. Rättvisan anger ett moment — och ett grundläggande och ofrånkomligt moment — i själva betydelsen av rätten, men den är inte den positiva rätten eller en riktig 'rättvis' rätt vid sidan av annan 'skenbart rättvis' positiv rätt. Ej heller kunna positiva rättsregler härledas eller konstrueras ur rättvisan. Rättvisan anger inte vilka bestämda rättsregler som i motsats till andra rättsregler utgöra rätten eller böra göra det, utan den anger vad det betyder att regler, lagar, påbud och förordningar äro rättsregler till skillnad från andra regler och förordningar. Rättvisan är i och för sig en abstraktion som behöver andra bestämmningar för sin konkretisering i rätten. Real betydelse har den endast i förbindelse med andra bestämmningar, sammanvuxen med dem i den faktiska rättens konkretion, exemplifierad i de olika faktiska rättssystemen.

Denna likhetsprincipens abstrakta karaktär måste fasthållas gentemot de mer konkreta men sekundära synpunkter som lätt insmyga sig i tanken på rättvisan. Det går mycket lätt att från tanken på rättvisan såsom likhet komma över till tanken att alla människor äro lika eller lika mycket värda och att de i rättvisans namn kunna göra anspråk på lika stora rättigheter. Det skulle då strida mot rättvisan och därmed mot rättens natur att en grupp människor härskade över en annan, ett folk eller en ras över andra folk och raser, eller att den ene individen eller den ena klassen

ägde mer än den andra och i övrigt hade större makt. På detta sätt skulle det vara möjligt att ur rättvisan och rätten härleda bestämda sociala och politiska ordningar — närmast demokratiska, liberala och kommunistiska — vilka skulle ha rätten på sin sida, så att dem motsatta ordningar i och för sig stode i strid med rättvisan och rätten. Föreställningen är vanlig men felaktig. Den allmänna rättvisans kvalifikation av rätten talar förvisso om likhet, men säger intet om vad som är lika eller vad som är olika. Rättvisan är i detta avseende blind. Det står inte i strid med rättvisan eller rätten att den förmögne tillerkännes större rättigheter än den fattige, att den begåvade får större företräden än den enfaldige, att den frie räknas förmer än slaven, mannen förmer än kvinnan, eller att den vite mannen sättes över den färgade. Lika litet stå de motsatta förhållandena i strid med rätt och rättvisa. Rättvisan kräver lika för lika och olika för olika, men avgör inte själv vad som räknas eller bör räknas för lika eller olika och hur det som är lika eller olika skall behandlas. Detta avgöres av andra, i förhållande till rättvisan nya synpunkter. Att sådana synpunkter finnas, att likhet och olikhet föreligga, förutsätter rättvisan, men den bestämmer inte dessa synpunkter. Intet socialt eller politiskt program kan i motsats till andra ta rättvisan i anspråk. Rättvisan skär igenom dem alla.

I enlighet med rättvisans allmänna princip skall var och en behandlas efter förtjänst. Somliga tillerkännes rättigheter och andra tillmätas straff. Här gäller alltjämt att rättvisan inte bestämmer vad som räknas som förtjänst. Ej heller kunna ur rättvisan bestämda rättigheter härledas som skulle tillkomma alla, t. ex. en viss personlig frihet eller äganderätt. I enlighet med ett faktiskt rådande rättssystem tillskrivas människors rättigheter, och det följer ur den rätten konstituerande rättvisan att de äro rättigheter, d. v. s. på visst sätt kvalificerade förmåner. Men rättigheterna växla allt efter de olika rättssystemen, och vilka de äro eller böra vara kan inte avgöras från den genom alla de faktiska rättssystemen gående likhetsprincipen. På samma sätt förhåller det sig med straffet.

Särskilt beträffande straffet göra sig ofta de i förhållande till rätten sekundära synpunkterna gällande och fördunkla själva rättskaraktären hos straffet, ehuru rättens egenartade karaktär just vid straffet klart träder i dagen. Straff är vedergällning, men mot denna tanke framträda synpunkter som sätta dess riktighet ifråga. Vedergällningen, denna den primitiva hämnens idé om

öga för öga och tand för tand, synes alls ej ge uttryck åt straffets verkliga karaktär, åtminstone som det förekommer i nutida rätt. Är inte straffet helt enkelt en åtgärd som vidtages för att skydda samhället, för att avskräcka den brottslige från att vidare företaga sådana handlingar, för att i rättssäkerhetens intresse göra honom till ett varnande exempel för andra, och icke minst för att, såsom ett själens botemedel som redan Platon sade, förbättra den felande? Från sådana synpunkter ha olika uppfattningar av straffet utvecklats, avskräckningsteorien, rättssäkerhetsteorien, förbättringsteorien, och dessa ha ställts emot vedergällningsteorien.

I och för sig äro dylika uppfattningar och synpunkter på intet sätt felaktiga eller obefogade, men det är felaktigt att ställa dem emot tanken på straffet såsom vedergällning. En fråga är vartill straffet kan brukas, en annan vad det betyder att något är ett straff. Och liksom en människa — såsom Kant uttrycker det — måste befinnas vara straffbar innan man kan börja tänka på att dra någon nytta av detta straff för den ifrågavarande själv eller för hans medborgare; på samma sätt förutsättes vid betraktelsen av straffets uppgift såsom en säkerhetsåtgärd, ett avskräcknings- eller uppfostringsmedel, straffet själv med sin speciella betydelse. Det är detta, vad straffet till sin natur är, som vedergällningsidén bringar till uttryck. Uppgives medvetet denna förutsättning, så att man menar sig uttömmade bestämma vad straffet är genom att bestämma det som en handling i uppfostrande eller avskräckande syfte, så talar man i själva verket inte längre om straffet. Rättens område är lämnat. I och för sig har en avskräckande eller uppfostrande handling inte något med rätten att göra, liksom omvänt den rättsliga åtgärd som straffet är alls icke behöver vara avskräckande eller uppfostrande för att vara ett straff.

Men lika litet som beträffande rätten i allmänhet kan beträffande straffet ur rättvisan däri, ur vedergällningens allmänna princip, härledas vad som bör straffas eller hur straffet bör vara beskaffat. Rätten kan kräva att en begången gärning skall straffas med samma bötessumma oberoende av om det är en rik eller en fattig man som begått gärningen. Men rätten kan också bestämma att straffet, bötessumman, skall avvägas efter gärningsmannens förmögenhetsställning, såsom förhållandet är med dagsböterna i svensk rätt. Olika synpunkter på vad som är rättvist och vad som är lika anläggas i de två fallen, men i bägge fallen är det i lika hög grad fråga om rättvisa och om vedergällning. Att straffet karakteriseras av vedergällningen betyder därför inte att

satsen 'öga för öga, tand för tand' obetingat gäller, utan endast att den gäller i den mån den fattas som uttryck för den abstrakta vedergällningsprincipen. Och den principen gäller såvida det överhuvud finns straff, ty den utgör straffets specifika bestämning. »I varje straff såsom sådant måste det — för att åter citera Kant — först och främst finnas rättvisa, och den utgör det väsentliga i detta begrepp.»

Såsom en kvinna med en bindel för ögonen och med ett svärd i den ena handen och en våg i den andra handen brukar rätten framställas i konsten. Svärdet i Rättens ena hand betyder positiviteten, lagens faktiska efterlevnad eller dess genomdrivande med makten och ytterst det handgripliga våldet såsom bakgrund. Rättvisan, vedergällningen, lika för lika, denna rättens specifika kvalifikation varigenom påbud, bestämmelser och våldsåtgärder äro rättsliga lagar och åtgöranden, betecknas med vågen som Rätten bär i sin andra hand. Bindeln för ögonen, rättvisans och rättens blindhet, betyder att rätten själv är likgiltig för personliga önsknningar, strävanden och ideal och att det är omöjligt att ur själva rättsbegreppet, ur det allmänna begreppet om faktiskt genomförda eller genomdrivna, av rättvisa kvalificerade regler och åtgärder, utvinna några bestämda principer efter någon bestämd måttstock för vilka företeelser och förhållanden som egentligen äro lika eller böra betraktas som lika.

Detta är emellertid ingalunda någon oväsentlig fråga. Tvärtom är frågan om vad som skall räknas som lika, som rättvist, den vid rätten mest framträdande frågan. Det är den som framför allt fångar den vanlige medborgarens intresse, den står i förgrunden vid de lagstiftande myndigheternas arbete, den debatteras av företrädarna för olika politiska och sociala program, och om den kämpa slutligen folken på slagfälten, medan rättvisan, höjd över alla sådana diskussioner och stridigheter, vilar därbakom som den självklara förutsättningen. Dagens kamp gäller inte vad rättvisa och rätt betyda, utan vad som gäller och bör gälla som rätt och rättvist. Också förutsätter ju rätten för sin egen möjlighet att ett avgörande om likheten är träffat, ehuru den själv intet kan säga därom. Rättens allmänna begrepp existerar inte själv ensamt. Först genom tillkommande synpunkter som avgöra likheten blir rätten fylld med innehåll och når den reala konkretion som gör att bestämda rättssatser kunna härledas och utvecklas. Men den tillkommande synpunkten är inte själv rättslig, utan faller utanför rätten, trots sitt nära samband med denna.

Den tillkommande synpunkten är rättfärdigheten. Den betecknas ofta med rättvisans namn och förväxlas ofta med rättvisan på grund av att det praktiska intresset dominerar och rättfärdigheten anses så väsentlig att den ter sig som den rättsliga kvalifikationen. Men rättfärdigheten gör inte rätten till rätt, utan den är det som utövar det avgörande inflytandet på den positiva rättsens innehåll. Det kan visserligen synas som om detta avgjordes av makten, men makten skänker blott rätten dess positivitet. Maktutvecklingen kan gå i olika riktningar, men vid varje tillfälle går den alltid i en viss bestämd riktning. Riktpunkten för den maktutveckling som föreligger vid rätten är rättfärdigheten. Just såsom denna riktpunkt bär rättfärdigheten sitt namn. Det är rättfärdigheten som ger svaret på frågan varför en viss rättslig förordning och inte en annan bör gälla och genomföras. Rättfärdigheten, själv utomrättslig, utgör den blinda rättens seende, oumbärlige följeslagare.

Rättfärdigheten är rättens ändamål. Kunde ett rättens eget ändamål, en för alla människor och folk giltig rättfärdighet, fastställas, skulle en måttstock vara vunnen med vilken man skulle kunna pröva all föreliggande rätt. Det skulle vara möjligt att härleda en innehållsligt fylld, i sig rättfärdig rätt, med vars hjälp alla strider om rätt och rättvisa skulle kunna upphävas. Det skulle då också vara möjligt att ge ett allmängiltigt och otvivelaktigt svar på frågan vad som verkligen är rätt. Men intet sådant rättens eget ändamål kan fastställas. Rättfärdigheten är inte detta 'det evigt rätta' som man stundom drömt om. Den är inte något objektivt värde som är givet eller som så småningom skulle kunna upptäckas. Rättfärdigheten, rättens ändamål, är intet annat än den enskilda människans eller det enskilda folkets allmänna ändamål, betraktat i förhållande till rätten.

Frågan om rättfärdigheten vändes därmed mot det enskilda folket, mot det särskilda partiet, och i sista hand såsom en personlig fråga mot den enskilde individen i den aktuella situation han står. Den enskildes ställning i den aktuella situationen är den att han står sammanvuxen med hela sin samtida omvärld i nuets fundamentala konkretion. Bakom sig har han det förflutna där allt är bundet och nödvändigt bestämt: intet hade kunnat ske på annat sätt än det har skett, och ingen hade kunnat handla annorlunda än han gjort. Men mot bakgrunden av sin och världens ofrånkomliga och nödvändiga historia står den enskilde i den aktuella situationens konkretion inför framtiden. Och framtiden

betyder möjligheter, vilka själva inte äro verkliga, men av vilka på varje punkt och i varje ögonblick en möjlighet inträder i verkligheten, under det att de många andra möjligheterna lämnas åt sitt öde. Själva skeendet betyder det fortgående förverkligandet av de outtömliga möjligheterna. I denna aktuella situation är därför den enskilde fri, hur bunden han än må vara. Redan i förhållande till sin samtida verklighet är han fri, om ock blott såtillvida som han där inte står under några orsakslagar. Dessa gälla inte samtidigheten, ty orsaken går alltid före verkan och verkan följer alltid efter orsaken. Det finns dock andra förhållanden än orsaksförhållanden, och till dem höra de förhållanden som sammanhålla den aktuella situationens mångfald i ett enhetligt sammanhang. För den enskilde utgöra dessa hans — stundom medvetna — aktuella erfarenhet, och svårligen förmår någon göra sig fri från denna, liksom ingen kan göra sig fri ifrån sig själv. Relativt fri eller relativt bunden av att vara den han är och att stå i det sammanhang han står, att erfara vad han erfar, är dock var och en i den aktuella situationen framför allt i den meningen fri, att framtiden ligger framför honom, och framtid betyder möjligheter. I samband med framtiden har friheten sin egentliga betydelse, och det är också endast med hänsyn till den som det har någon mening att tala om ändamål och därmed även om rättfärdighet.

I den aktuella situationen erfar den enskilde bland mycket annat även rättens faktum. Ett visst rättssystem föreligger, och även om den enskilde inte medvetet reflekterar över det, kan han dock inte i kraft av alltings sammanhang undgå att ta ställning till det. Ingen kan undgå att göra bruk av sin frihet, och ingen kan undgå att förverkliga även sådana möjligheter som stå i omedelbart sammanhang med den föreliggande rätten. Passivt kan den enskilde acceptera den och därmed stödja den. Han kan också företa åtgärder för att mera aktivt stödja och befästa den givna rätten. Men det står honom även fritt att kritiskt vända sig mot den för att förändra den, eller att resa sig upp mot gällande rätt och bestående ordning för att omstörta dem och förverkliga en ny rättsordning. Vem har rätt: den som handlar konservativt rättfärdigt, den som för en radikal politik och handlar i socialreformatorisk anda, eller den som i strid med rätten går de revolutionära omstörtningsockså, våldshandlingarnas och krigens vådliga väg? Intet allmängiltigt svar finnes på en sådan fråga. Det gives ingen lugn plats över partierna, åsiktsbrytningarna och

stridigheterna, från vilken ett avgörande skulle kunna träffas. Alla kunna de ha rätt, och även såsom varandras motståndare kunna de alla åberopa sig på rättfärdigheten, i det att de fylla den uppgift som de funnit vara deras. Om var och en enskild gäller, att han — vare sig han vet om det eller ej — står mitt i ställningstagandena och stridigheterna. Han har redan tagit parti. Vill han undgå att vandra i blindo och förvirrad drivas hit och dit av tillfälliga meningars vindkast, må han söka komma till klarhet över förutsättningarna för och innebörden i den ståndpunkt han intar, och så bekräfta sin ståndpunkt eller inta en ny. För den som vill veta vad rätt och rättfärdighet är står ingen annan väg öppen än att söka finna vilken hans specifika uppgift är i den aktuella situationen inför framtidens möjligheter. Det gäller för honom att avlyssna det förflutna för att ur dess skeenden och icke minst ur det egna folkets och sin egen historia vinna insikt om vilken uppgift som är honom tilldelad i verklighetens allomfattande sammanhang inför möjligheterna. Likaså må var och en från sin ställning i eller sin erfarenhet av den samtida världen söka komma till klarhet om vad hans särskilda ändamål är eller vilka möjligheter han är kallad att förverkliga, ensam och i förning med andra. Varje företeelse och varje händelse som möter honom innesluter en upplysning om hans bestämmelse och är uttryckligen avsedd att vara ett tillfälle, en uppmuntran eller en varning för honom i hans ställningstagande till framtidens möjligheter. Först ur denna insikt om sin egen ställning och sin egen uppgift kan den enskilde och genom de enskilda även folken finna svaret på den för rätten och dess konkreta utgestaltning ofrånkomliga frågan vad som tillhör deras rättfärdighet.